

Krunoslav Milas
Zagreb

POKUŠAJ INTERPRETACIJE »RIBANJA I RIBARSKOG PRIGOVARANJA«

I

Intrepretirati književno djelo? Kako? Odakle početi? Što odbaciti, a što naglasiti? Sve su to pitanja koja za sobom povlači ta toliko upotrebljavana riječ »interpretacija«.

Posebne teškoće, usudujem se reći, nastaju pri pokušaju interpretacije djela kao što je »Ribanje i ribarsko prigovaranje« Petra Hektorovića. Zašto? Da li samo zbog toga što je nastalo prije četiri stotine godina? Ne. Problem leži u tome što »Ribanje« pred nas postavlja čitav niz upitnika, upravo sustav pitanja i nepoznanica, od eventualnih utjecaja, preko teškoće u određenju forme, pitanja o jeziku i likovima, do konačnog problema cjelovitosti djela i načina na koji se ta cjelovitost ostvaruje.

Da bismo shvatili Hektorovićevo djelo (i ne samo njegovo), treba otkriti tradiciju na kojoj je nastala naša starija književnost, strane utjecaje, treba razumjeti ostale naše pisce, društvene prilike, političku situaciju i još mnogo toga.

Ako više i nismo na samom početku proučavanja naše starije književnosti, od točke smo još uvijek daleko. A sada, prijeđimo na samo djelo.

Kako kaže Švelec,¹⁾ »Ribanje« je neobično djelo; ono je ribarska ekloga, i putopis, i pohvalnica, autobiografski spjev, i moralno-didaktički spjev. Hektorovićevo djelo u sebi sadrži i mnoštvo izreka, aforizama, zagonetki, pitalica, narodnih pjesama... Zbog svih tih utjecaja, zaključuje Švelec, »Ribanje« izmiče uobičajenoj klasifikaciji.

Utjecaje na našu stariju književnost prvenstveno tražimo u Italiji, zaboravljajući pritom da se odjeci talijanske književnosti ne prenose di-

rektno, već se u dodiru sa našim jezikom i književnom tradicijom transformiraju. Proučavanje samo stranih utjecaja ostavlja nam osjećaj nepotpunosti. Zato treba proučiti kompletnu kulturnu i društvenu situaciju kod nas. Naime, ne smijemo zaboraviti da specifičnosti našeg jezika onemogućuju doslovne prijevode, a jednako i »doslovne« utjecaje. No o tome više nešto kasnije.

Razmotrimo prvenstveno moguće talijanske utjecaje na Hektorovićevo »Ribanje i ribarsko prigovaranje«.

Ribarska ekloga nastaje kao ogranak bukoličke ekloge koja svoje porijeklo vuče još iz grčkih vremena. U doba renesanse prvi ih piše (potaknut vjerojatno XXI Teokritovom idilom) Jacopo Sannazzaro (1456—1530), proslavljeni pisac »Arkadije« i pastirskih ekloga. Njegove ribarske ekloge nisu bile tematski nove; razlika između njih i pastirskih ekloga više je formalna (očituje se u promjeni ambijenta, darova i pjesničkih izraza). Pa ipak, Sannazzaro je imao dosta sljedbenika; u ono je vrijeme ribarska ekloga ipak bila novina, i kao takva prihvatljiva i interesantna.

Ribarske ekloge (kao i pastirske) pjevaju o ljubavi, one su obično tužaljke mladića za voljenom djevojkom, a razlikuju se od pastirskih toliko što junaci obično tuguju po noći, uz romantičan sjaj mjesečine, i što se usput navode imena različitih školjaka, riba i slično.

I pored toga što je Hektorović vjerojatno dobro poznao Sannazzarova djela, direktni se utjecaj ipak ne osjeća. »Neki pasusi, a možemo odmah reći da su to najslabije partije spjeva, očito se osnivaju na sličnim pasusima u nekim talijanskim djelima, ribarskim ili pastirskim.«²⁾ Nikola i Paskoje svojom učenošću pomalo podsjećaju na junake talijanskih pisaca, nešto sličnosti ima i u motivu noćnog ribarenja na kraju trećeg pjevanja, u zagonetkama, poukama i pričicama, te uopće u onom dijelu spjeva koji obično nazivaju »prigovaranjima«, koja, po mnogim kritičarima, odudaraju od samog »Ribanja« i mnogo su slabija.

Nalazimo također i podudaranje nekih motiva (slike mora, nabranje vrsta riba, pohvale i sl.). Torbarina to, međutim, tumači sličnom sudbinom i uvjetima života Sannazzarovim i Hektorovićevim. Oba su, naime, sudbinski povezana s morem.

U već citiranom djelu Torbarina navodi da se sve te eventualne paralele prvenstveno odnose na UMETKE u »Ribanju«. »Ali njegov mali putopis u stihovima, njegovo »ribanje« ostaje izvorno.«³⁾

Hektorović je mogao poznavati i neke druge pisce ribarskih ekloga, svoje suvremenike (Andrea Calmo, Bernardino Rota i drugi). Ipak, razlike između djela tih pisaca i Hektorovićeva djela su očite: djelo mu je duže, ambicioznije, ono opisuje zaista prijeđen put. Nešto slično »Ribanju« (barem po opsegu) pojavilo se u talijanskoj književnosti tek koncem XVIII st. Djelo se zvalo »Marina«, a napisao ga je G. V. Vianelli. No, to je u stvari tek slabo povezani niz ribarskih ekloga.⁴⁾ Vrijednošću također daleko zaostaje za »Ribanjem«.

Ipak postoji djelo koje je, čini se, izravno utjecalo na Hektorovića. »Ako mu je trebalo poticaja... za »Ribanje« kao cjelinu, mogao ga je naći jedino u djelu Luigija Tansilla, i to u njegovim... Stancama. To Tansillovo djelo, koje je nastalo 1540. osobito nas ovdje zanima, a mora da je zanimalo i Hektorovića iz više razloga. Tu talijanski pjesnik govori o svom putovanju po Jadranskom moru duž dalmatinske obale i o lutanju iz jednog dalmatinskog zaljeva u drugi...«⁵⁾

Tansillo je prolazio našom obalom 1540. godine, svega godinu dana nakon velike turske provale u Dalmaciju, tako da u njegovom djelu, pored krasnih opisa predjelâ kroz koje prolazi, nalazimo i potresne prikaze krajeva kroz koje su prošli Turci.

Hektorović nije jedini u našoj književnosti uzeo putovanje kao okvir svog djela; sjetimo se samo Zoranića i Barakovića. Pa ipak, Hektorović daje nešto posebno: on opisuje STVARNO putovanje. Njegovo je putovanje dato toliko točno i podrobno da ga je četiri stoljeća kasnije, ravajući se po knjizi, R. Bujas još jednom prešao. No, Hektorovićevo djelo nije samo putopis. Ono nosi u sebi nešto dublje, novo, samo njemu svojstveno. Jer, naš pisac u alegoričnu idilu unosi stvaran sadržaj, predaje se vlastitim doživljajima, razbivši pritom alegoričnost i oslobodivši se konvencionalnog, da bi pošao putem originalnosti.

II

Da kažemo nešto i o formi djela. Ponekad je vrsta kojoj bi se književno djelo trebalo podrediti, teško određiva. Među našim starijim djelima Hektorovićevo »Ribanje« zauzima posebno mjesto. Kritičari se slažu u tvrdnji da ono stoji izvan rodova renesansne književnosti.

»Ribanje« u sebi nosi elemente ribarske ekloge, poslanice, putopisa i pohvalnice, pri čemu možda poslanicu možemo shvatiti kao stanovitu OKVIRNOST unutar koje raste djelo, ono čime pisac počinje i završava, čemu se na više mjesta vraća.

Obično je pitanje književne vrste kamen spoticanja pri svakom pokušaju analize književnog djela. Jer književna vrsta nije čvrsto fiksiran okvir koji uokviruje jedna, a van sebe ostavlja druga djela. Tada bi ona bila statična i nepromjenljiva. Mi međutim, znamo da nije tako. Vrstu prije možemo nazvati jednom odrednicom putem koje možemo lakše uočiti srodnost i različitost pojedinih književnih djela istog razdoblja, potčiniti ih istim uvjetima promatranja, da bi na taj način u djelu otkrili ono tradicionalno, ono što ih vezuje sa drugim djelima te vrste, a da bi istovremeno istakli novinu, ono što određeno djelo diferencira od svih ostalih iz te grupe. Svako književno djelo, naime, obogaćuje vrstu, noseći u sebi nešto novo, dotad nepoznato. Zbog toga i nije čudo što su književne vrste dinamične, što jedne nestaju dok druge nastaju, a one koje istovremeno postoje, međusobno se prožimaju.

Zato je, pri pokušaju određenja djela kao književne vrste, potrebno proučiti utjecaje ili dodirne elemente pojedinih djela i svakako ono novo, ono što samo to djelo nosi u sebi. Tek sintezom tih dvaju elemenata možemo doći do pravog načina promatranja nekog književnog djela kao književne vrste.

U proučavanju djela kao književne vrste, tradicija pojedinih rodova ukorijenjena je u nama. Ni pisac ni čitalac nisu u stanju izaći iz okvira vodećih književnih rodova. Pisac, stvarajući djelo, automatski se pokorava zakonima jedne vrste (romana, novele, lirske pjesme, itd.). Nadrasti te vodeće oblike vrlo je teško, gotovo nemoguće. Možda se tek stapanjem nekoliko književnih rodova i daljom nadgradnjom na tom tako stvorenom temelju, može izaći iz okvira općepriznatih i tradicionalnih, gotovo diktatorskih formi pojedinog razdoblja.

Hektorović je uspio izaći iz okvira jedne književne vrste putem stapanja nekoliko književnih formi. Jer »Ribanje« nosi u sebi elemente nekoliko vrsta, ali ni jednoj ne odgovara u potpunosti, ne možda što Hektorović nije znao što je to poslanica, putopis ili ekloga, nego zato što je pisao baš ono što je želio, bez obzira na rodovske norme koje su postojale u njegovo vrijeme i koje je on morao dobro poznavati.⁶⁾

Uspjevši izaći van tokova tradicionalnih književnih vrsta svog vremena (što tek rijetkima uspijeva), »Hektorović je, možemo kazati, stvorio i posebnu književnu vrstu, koja mu je omogućila da potpunije izreče ono što je želio.«⁷⁾

Bez velikih književnih pretenzija, u želji da tek opiše svoj trodnevni izlet i ribarenje, a pišući na način koji u sebi nosi elemente lirike i epike, te ostvarivši djelo koje u sebi spaja nekoliko književnih vrsta, Hektorović je stvorio veliko i izuzetno djelo naše književnosti, koje nije nastalo preradom postojećeg, ili direktnim utjecajem nekog drugog književnog djela, ali koje jednako tako nije za sobom ostavilo sljedbenike, već stoji usamljeno u našoj književnosti renesanse.

III

U djelu »Književnost jučer i danas«, Marin Franičević ističe kako je jedna od osnovnih manjkavosti proučavanja naše starije književnosti — nepoznavanje domaćih izvora. Svi književni povjesničari ističu prvenstveno strane uzore. Na taj način, nastavlja Franičević, utisak o epigonstvu često se znatno pojačava i slika naše starije književnosti iskrivljava.⁸⁾

Pri proučavanju se također često zaboravlja na AUTOHTONOST našeg (ali i svakog drugog) jezika, koji — upravo zbog svoje posebnosti — ne dopušta direktno imitiranje ni epigoniju.

Jer, ako se složimo s poznatom tvrdnjom da je jezik određeni sistem znakova za sporazumijevanje,⁹⁾ onda je on onaj osnovni kontekst koji uokviruje i vezuje u jednu cjelinu sva djela jednog jezičnog područja.

Kao što riječi ne smijemo poistovjećivati s pojmovima, tako ni jezik ne smijemo poistovjećivati s mišlju, upozorava Katičić. Oni se međusobno uvjetuju i djeluju jedan na drugog. Stara tvrdnja da misao može ostati ista dok se jezik mijenja, postala je danas samo MOGUĆNOST. Naime, jedan pojam u dva jezika može izazivati različite misaone asocijacije. Tako Ivan Katušić u studiji »Štokavski i čakavski aspekti lirike Drage Ivaniševića«, uspoređuje naš broj osamdeset (dakle 8×10) s francuskim quatre-vingts (4×20).¹⁰) Značenje je isto, ali nam je i razlika u misaonim asocijacijama, koje taj broj razvija u hrvatskom i francuskom, sasvim jasna. Gledajući na taj način, jezik postaje onaj faktor koji je u stanju mijenjati misaone strukture i asocijacije, dok misao prestaje biti sasvim autonomna, već postaje ovisno o određenom jeziku. I jezik ovisi o mnogim čimbenicima (društvenim prilikama, vremenu, političkoj situaciji itd.), ali se u biti NIKAD ne mijenja. I pored svih promjena jezik UVIJEK ostaje jedan određeni sistem znakova, dakle određeni OKVIR u kojem svoje mjesto nalaze najrazličitija ostvarenja u tom jeziku. Ako je tako, onda nam nije više strana misao da su dakle sva djela, vezana jednim jezikom (kontekstom) dublje povezana nego djela istog vremena, a drugog jezičnog sistema. Zašto? Jer nam je u prvom slučaju JEZIK isti, a u drugom je MISAO ista. Prevođenje književnog djela dokazuje nam nemogućnost identičnog prenošenja jedne misli u drugi jezik; misao se prijevodom obavezno TRANSFORMIRA.

Što je, dakle, bliže: dvije misli istog jezičnog konteksta, ili jedna misao (a da li je jedna kad je transformirana?) u dva jezika. Ovdje se negdje nalazi uzrok tvrdnji da su svi pjesnici jednog jezika bliži od pjesnika koji mogu biti misaono najrodniji, ali su uokvireni različitim jezičnim kontekstima. Nakon svega toga, da li nas još treba iznenađivati tvrdnja da »svi pjesnici jednog jezika pišu JEDNU (istakao M. M.) pjesmu«!¹¹)

Primijenimo ta razmišljanja na Hektorovića. Gledamo li na taj način, zar je čudno tražiti utjecaje na njegovo djelo ovdje kod nas i tvrditi da je »Ribanje« izvorno naše, te da je tek manjim (i nevažnijim) dijelom nastalo kao plod nekog stranog utjecaja. Jer, kao što jezici međusobno interferiraju, svojim rubovima ulaze jedan u drugi i pretapaju se, tako se i djela međusobno dotiču, krajevi pretapaju, ali im srž ostaje netaknuta. A naša se proučavanja danas još uvijek drže te periferije, po kojoj upravo kokošji čeprkamo!

Svojim nam djelom Hektorović donosi nešto nepoznato talijanskoj književnosti. Da bismo otkrili (ili bolje, samo se približili) onom, samo njemu svojstvenom, potrebno je razmotriti još neke čimbenike koji su utjecali na »Ribanje«. Prvenstveno treba proučiti (ili barem uočiti) tradiciju NAŠE književnosti na kojoj je izraslo Hektorovićevo djelo. Na području proučavanja te tradicije danas smo samo u jedno sigurni: nemoguće je da jedno tako veliko (ili barem autohtono) djelo nastane na samom početku naše književnosti. Previše se dispariteta sjedinjuje u njemu, a da bi ono moglo biti tek početak.

Pojava pisaca i umjetnika u nekom kraju uvjetovana je kulturnim, privrednim i političkim prilikama jednog kraja. U XVI st. kulturna tradicija kod nas već postoji; jak je i utjecaj s one strane Jadrana. Privredno promatrano, dalmatinski su otoci u to vrijeme još uvijek snažni; opadanje započinje tek krajevi XVI stoljeća. Političke su prilike bile loše; od dva vladara izabrali su blažeg (ili barem vjerom bližeg). Jedino je Dubrovnik uspijevao (novcem i diplomatskim driblinzima) održati svoju samostalnost.

Otok Hvar je imao barem unutrašnju samostalnost; u odnosu prema Veneciji bio je autonomniji nego druge dalmatinske oblasti. Zato su i prilike za razvoj umjetnosti bile nešto bolje nego drugdje.

Na temelju tih općih postavki možemo shvatiti zašto se književna kontinuiranost kroz stoljeća očituje samo u Dubrovniku. U drugim našim gradovima nije je bilo; pisci su se pojavljivali manje-više usamljeno.

U XVI stoljeću u Hvaru je postojao širi krug pisaca i kulturnih radnika. Tu su Gazarović, Pribojević, Parozić, Bartučević i drugi, iznad kojih se izdižu Pelegrinović, Lucić i Hektorović. Svi su oni vezani za svoj kraj, kulturnu podlogu i klimu. Bez toga, kao i bez povezanosti s drugim našim kulturnim centrima i piscima, i ne možemo ih promatrati.

Hvarski književni prethodnici Hektorovići nisu nam poznati, ali sa sigurnošću možemo tvrditi da ih je bilo. O tome nam svjedoči stanovita izgrađenost čitalačke publike koja ne prihvaća prepjev i prijevod, nego cijeni originalna djela u vrijeme kad se kod nas i do prepjeva vrlo mnogo držalo i na koje i danas gledamo kao na napredak. Izgleda da se, kako kaže Marin Franičević, na Hvaru držalo daleko više do izvornosti nego u ostalim našim renesansnim središtima.¹²⁾

Hektorović poznaje i druge naše pisce. Iz njegovih pisama vidimo da je poznavao i prijateljevao sa mnogim dubrovačkim kulturnim radnicima. Najveći mu je uzor naš splitski pisac Marko Marulić, koga slavi u svojim stihovima.

*»O Splite čestiti, kû si sriću imil
Da s' vazda njizdo ti razumnim ljudem bil!
U tebi knjižnici mnozi se rodiše,
Veli razumnici koji slavni biše,
Ljudi vridna broja kojih glas mukal ni,
Vazda družba tvoja bili su po sve dni,
Ki kriposti biše svake napunjeni,
Kako sami htiše i vele hvaljeni.
Li Marul nad svima, za reći rič pravu,
Najveću čast ima i diku i slavu.«*

(793—802)

O utjecaju narodne poezije na Hektorovićevo djelo vrlo je teško govoriti. Na toj su se temi često lomila koplja. Ipak, iz djela vidimo da je pisac sam u nj unio nekoliko narodnih pjesama. Već i taj podatak vrlo mnogo

govori. Pjesme su (naročito »Kraljević Marko i brat mu Andrijaš«) poetski vrlo istančane i dotjerane, što nam svjedoči o visokoj poetskoj kultiviranosti našeg kraja i naroda u kojemu su takvi stihovi nastali. A ta sredina morala je biti podloga velikim djelima naše starije književnosti.

O odnosu narodnih pjesama i cjelokupnosti »Ribanja« govoriti ćemo nešto kasnije.

Iako utjecaj narodne poezije evidentno postoji, književni mu povjesničari do danas nisu uspjeli otkriti pravi značaj. A možda bi upravo pomoću toga mogli objasniti mnoge stvari u vezi s našom starijom književnošću.

Da prijedemo sada na Hektorovićeve jezik. Marin Franičević navodi čitav niz mogućih utjecaja na Hektorovićeve jezik. On spominje jezik narodnih pjesama, Marulićev jezik, začinjavce, jezik Dubrovnika, stare romanske elemente u hvarskom govoru, novije venecijanske elemente i kalke koje pjesnik nalazi u svom kraju ili ih sam stvara.¹³⁾ Ima, međutim, nešto što Franičević ne navodi; to je utjecaj turskog jezika. Tako npr. naš pisac upotrebljava turcizam »bićak« (stih 1203.) umjesto naše riječi »bodež«. Imenicu »dolama« upotrebljava dva puta:

»svivši dolami skut« (66. stih), i

»dolame svukoše« (1068. stih). –

Ove dvije riječi na prvi pogled ne znače mnogo (ograđujem se, boljom bi ih analizom sigurno pronašli i više), ali ne zaboravimo da je djelo nastalo polovinom XVI st. dakle ni stotinu godina nakon pada Bosne i prodora Turaka na našu obalu. A u usvajanju jezičnih pojmova, stotinu godina i nije baš dug vremenski period.

Otkrivajući elemente utjecaja u jeziku nekog autora, dolazimo i do veće pouzdanosti u proučavanju književnog djela, »jer otkrivajući elemente koji nisu karakteristični za govor kraja i njihove izvore, otkrivamo ujedno i međusobne dodire i obratno; određujemo stepen sraslosti sa tlom koja je ovdje od prvorazredne važnosti i koja će to biti dok god se neke relacije ne utvrde definitivno«. ¹⁴⁾

Hektorović piše uglavnom ikavskom čakavštinom, sa vrlo malo primjesa ijekavice i štokavštine. Njegov je jezik vrlo blizak govornom jeziku Hvara njegova vremena, za razliku od Lucića koji kreće putem stilizacije čakavštine prema štokavskom. Međutim, Hektorovićeve jezik nije govorni jezik Hvara onog doba u smislu dijalektalne današnje poezije. Jezik njegova djela bazira se na govornoj čakavštini, ali je stilizacija očita. Pjesnik piše jezikom koji poznaje, da bi, u vrijeme kad književni jezik ne postoji, pokušao stilizacijom stvoriti svoj književni jezik. A dok ne postoji zajednički književni jezik, kaže Franičević, i razgovor o dijalektalnoj poeziji je nemoguć.¹⁵⁾

Potrebno je pozabaviti se i Hektorovićevevim stihom da bi, s jedne strane, vidjeli da njegov jezik nije onaj govorni već djelomično stiliziran,

ali da je ipak bliži govornom nego dubrovačkom jeziku. Proučavajući stih Franičević navodi da postoje dva tipa dvanaesterca; dubrovački, sa čvrstom trodijelnom ritmičkom osnovom s izrazitom cezuruom u sredini stiha i dvije slabije (nakon trećeg i devetog stiha), i hvarski »kojem dvosložne i četverosložne akcenatske cjeline ne smetaju, dakle stih koji nema čvrstu trodjelnu podlogu i samo je jedna cezura konstantna.«¹⁶⁾

Više od polovine Hektorovićevih stihova u »Ribanju« odstupa od trodijelne ritmičke osnove; s druge pak strane, kod Menčetića, Nalješkovića i drugih Dubrovčana, ona je u potpunosti provedena. Dakle, nasuprot stiha kao što je

Blaženi | čas i hip | najprvo | kad sam ja
(Š. Menčetić)

sa glavnom cezuruom i dvije slabije, te uglavnom jednosložnim i trosložnim riječima, nalazimo Hektorovićeve stihove gdje dvosložne i četverosložne akcentske cjeline ne čine problem i gdje je samo jedna cezura stalna.

Viteže naredni | Bartučeviću moj

Razlika je očita. Međutim, ona se ne može tumačiti različitom jezičnom podlogom. Kako kritičari navode, radi se o Hektorovićevom pokušaju stilizacije, koja je izraz želje za izgradnjom vlastitog književnog jezika, kojem bi podloga bila jezik Hvara modificiran utjecajem štokavštine Dubrovnika. Zato intonacija Hektorovićeva govora »nije ni sasvim čakavska ni sasvim štokavska, ona nastaje tako da se štokavske riječi približavaju čakavskom izgovoru odnosno naglašavanju i obratno.«¹⁷ Jer Hektorović je pokušao pisati književnim, a ne narodnim jezikom. I pored toga, sasvim normalno, najjače se osjeća utjecaj jezika njegova kraja, daleko više nego npr. kod Lucića. Količina utjecaja narodnog jezika ovisi o stupnju stilizacije jezika i o samoj temi koja je Hektoroviću nametala govorni jezik i leksiku. No, ipak možemo zaključiti da je Hektorovićev jezik najvećim dijelom čakavski.

IV

Istinitost i svojevrstan realizam uvijek se ističu pri kritičkom promatranju »Ribanja«. Mnogi su kritičari pali upravo pri takvom promatranju Hektorovića, odlazeći u ekstremnosti, ne pokušavajući ili ne uspijevajući naći onu sredinu, stvarno mjesto tog djela. Postoje dvije krajnosti — »istinski realizam i demokratizam« Izidore Sekulić i, s druge strane, Kombolova tvrdnja da je to djelo »zapravo fotografija stvarnosti, nepjesnička kao i svaka fotografija«. Ni jedna od tih krajnosti nije potpuno u pravu. Stvarno mjesto djela treba tražiti negdje na sredini.

Promotrimo li analitički Hektorovićevo djelo, nailazimo na mnoge upečatljive odlomke gdje pisac pred nama raste kao majstor slikanja akcije, nalazimo masu detalja koji u sebi nose svu realističnost u slikanju puta i svakog pokreta Nikole i Paskoja.

*»Barže se makoše jače napirući,
Dolame svukoše i potni i vrući.
Tuj se podvikujuć i trisku čineći
Kraj morski minujuć, more se pineći,
Prostirući ruke ča bolje umihu,
Na ustje od luke dojdoše gdi htihu.«*
(1067—1072)

A već idućeg trenutka ta realističnost biva prekinuta kratkim lirskim umetkom. Hektorovića karakterizira upravo ta epsko-lirska naracija. Unutar živih opisa akcije pisac nam na više mjesta donosi sasvim kratke lirske intervale koji još više ističu posebnost tog djela. Npr. u prvom pjevanju, poslije živog opisa ribarenja, skladnim lirskim dodatkom pjesnik prekida akciju i počinje opisom nečeg drugog — ovog puta zagonetke. Evo tog kratkog intermezza:

*»Vitar se podvizat tad poče odzdola,
Val vala dosizat . . .«*
(103—104)

Ili opet, pri kraju djela, nakon čitavog niza vjerskih propisa u stihovima, Hektorović ubacuje kratki lirski interval:

*»Ja prem toj svaršivši sunce se obori,
Malo potarpivši, noć osta odzgori.«*
(1619—1620)

da bi ponovo započeo opisivanjem ribarenja.

*»I zatim domalo barzo se spraviše
Vazamši svićalo luč na nj postaviše.
Idosmo puzeći potiho kraju pram,
Jedan njih vozeći, drugi osta vazam.«*
(1621—1624)

Međutim, da bi djelo bilo realistično potrebno je nešto više. A vjernost u opisivanju kod Hektorovića možemo nazvati istinitošću detalja koja ipak nije dovoljna da bi cijelo djelo mogli okarakterizirati kao realističko.

Pokušavajući istinito prikazati detalje, Hektoroviću je cijelo vrijeme prijetila opasnost da se izgubi u banalnim opisima, ponavljanjima nevažnih detalja ili pak u ispraznim mudrovanjima. Hektorović se ipak uspio očuvati toga.

Kao jednu od njegovih najvažnijih karakteristika proučavatelji navode sposobnost da strogo vodi fabulu, ne dopuštajući da ga ona predaleko odnese, ali uplićući u nju i pojedine lirske elemente. A upravo ta liričnost pridonosi Hektorovićevom stilu pripovijedanja, pomaže mu da njome prebrodi opasnost gubljenja u svom djelu.

Istinitost u njegovom djelu nije faktografska, kako je rekao Kombol. Švelec je bliži istini svojom tvrdnjom da je ona više težnja pisca da prenese smišao. No, i pored svodenja djela s pojma »realističnog« na »istinito«, svojevrsan realizam u djelu ipak postoji. Realnost se osjeća i pored svih ograničenja (naknadno pisanje djela, prepričavanje pri kojem se nešto zgušnjava da bi se proširilo drugo, etc.). U djelu također nalazimo dvanaesterački stih, što svakako nije bio način izražavanja običnih ljudi, zatim već spomenute lirske umetke itd. Svi ti elementi mogu biti tek potvrda da Hektorović nije pisao pod neposrednim dojmom viđenog i doživljenog, već je dao ukupan doživljaj onako kako ga je on shvatio i gdje pojedinačni dojmovi nestaju, pokušavajući da oblikuje cjelokupnost doživljaja.

Je li međutim ta »realističnost« baš ona bitnost koju treba ispitati prilikom proučavanja ovog djela? Jesu li narodne pjesme bitne toliko što su vjerojatno izgledale kao što su zapisane, ili je bitnija ta sveukupnost, pokušaj da se karakterizira ono vrijeme i hvarski ribari? Djelo u sebi nosi i dublje slojeve nego što je sam problem količine realizma u djelu.

Posebnu, teško rješivu nepoznanicu unutar Hektorovićeva djela, čine likovi ribara. Konačno, može li djelo uopće biti realističko, ako pristup likovima — ribarima nije takav?

U djelu nalazimo dva ribara: Nikolu Zeta i Paskoja Debelju. Svojevrsna želja za istinitošću očituje se već u piščevom davanju njihovih imena i prezimena.

Hektorovićev je odnos prema pučanima bitno drugačiji nego npr. Lucićev. Dok za Lucića pučani »dil razbora nemaju«, za Hektorovića su oni dostojni i kreposni ljudi. U čemu leži ta njegova ljubav prema pučanima? Jedan je od razloga Hektorovićevo kršćanstvo koje on u potpunosti prihvaća (za razliku od Lucića kome je ono tek ostatak tradicije), a drugi je životno iskustvo našeg pisca. Ali, i pored ljubavi prema pučanima, Hektorović ih nije realistički oslikao: »a odnos prema kreiranju likova bio je i ostat će osnovnim kriterijem za procjenjivanje realističnosti jednog pisca.«¹⁸ Pisac iskrivljava i idealizira svoje likove. Oni su prije onakvi kakvi bi TREBALI biti (prema Hektorovićevom shvaćanju) nego onakvi kakvi zaista JESU. Jer, ne samo da su mu likovi puni knjiških mudrosti koje mogu biti samo Hektorovićeve, već u sebi nose, kao jednu od svojih bitnih karakteristika, pokornost, koju pjesnik više puta naglašava u svojim stihovima:

*»Ja sam vazda spravan njega veseliti
I njemu pripravan vās život služiti.«*

(115—116)

Pokornost baš nije bila jedna od karakteristika hvarskih pučana pedesetak godina nakon bune Matije Ivanića, u vrijeme kad se sjena nove bune ponovo nadvila nad Hvar.¹⁹⁾ A Hektorović je te iste pučane želio prihvatiti jedino kao pokorne, jer su samo takvi mogli biti nosioci kreposti (onakve kakvu je Hektorović želio).

Već takav arealističan pristup likovima negira realističnost samog »Ribanja« jer »Hektorović te svoje ribare nije oblikovao realistički, na osnovu stvarnosti, nego ih je skrojio po svojoj vlastitoj mjeri, naresivši ih, istina, krepostima koje je sam veoma cijenio, ali im i oduzevši ono što je u tom vremenu pučkih ustanaka i stalne borbe s plemićima bilo karakteristično za hvarske ribare: buntovnost.«²⁰⁾

I drugi se kritičari danas služu u tvrdnji da »Ribanje« ipak nije realističko djelo.²¹⁾

Tako Tonko Maroević²²⁾ kaže da Hektorovićevo »Ribanje« ne samo da nije realističko već nije ni oponašanje neke renesansne teorije pripovijedanja. Njegovo je pisanje UPOTREBLJAVANJE RIJEČI KOJE STVARIMA PRISTAJU. A to i jest jedan od glavnih razloga zašto čitamo pjesnike.

V

Pokušao sam dosad u nekoliko crta raščlaniti »Ribanje i navesti neke od problema koji su se meni učinili važnim. Nisam čeprkao po stihovima tražeći pjesničke figure u njima jer mi to i nije bio zadatak. Otkriće da su npr. neki stihovi direktno preuzeti od Š. Menčetića, a da su neke ideje odraz Marulićevih ideja nikamo nas ne bi dovelo. To bi tek bila samo još jedna potvrda o povezanosti naše renesansne književnosti. Radije sam pokušao odrediti utjecaje na Hektorovića da bi na taj način dospio do problema cjelovitosti djela.

Kao i mnoga druga i ovo je djelo puno unutrašnjih proturječnosti. Pokazao sam to u prikazu Hektorovićevih likova, odnosu između realizma i faktografije, u problemima utjecaja i vrsta. Postoji međutim još jedan vrlo važan moment, vrlo često istican odnos »Ribanja« i »prigovaranja«. Proučavatelji Hektorovića često ističu snagu »ribanja«, a da pritom ne zaborave naglasiti slabosti onih dijelova koji su proglašeni »prigovaranjima«. Na taj se način i samo »ribanje« indirektno potcjenjuje, vrijednost mu se ističe u odnosu na »prigovaranje«, a ne raste samo po sebi, »ribanje« se priznaje BOLJIM ali ne i VELIKIM. Istina je da slabosti djela umnogome leže baš u tim moralističkim umecima u djelu. Međutim, ne treba zaboraviti da u »prigovaranje« ulaze i narodne pjesme i zagonetke kao što je ona o bogatašu kome kuća bježi kroz prozor.

U djelu je zapisano i nekoliko narodnih pjesama: »Naš gospodar poljem jizdi«, »Kraljević Marko i brat mu Andrijaš«, »Vojvoda Radosav Siverinac« i »Kliče djevojka«.

Na temelju Hektorovićeve dobrog poznavanja našeg jezika i naroda možemo pretpostaviti jednako dobro poznavanje naše književnosti. Nije, naime, vjerojatno da je pisac poznao samo te narodne pjesme koje nalazimo u njegovom djelu. Tome u prilog svjedoči i činjenica da pjesnik nije zapisao sve pjesme koje je čuo, već samo one u kojima se osjeća unutrašnja povezanost sa cijelim »Ribanjem« i koje se njemu sviđaju. Pjesme su, dakle, odabirane po nekom kriteriju koji neke pjesme sigurno nisu zadovoljile.

Promotrimo li odnos između pjesama i cijelog djela na taj način, vidjet ćemo da su one pomno izabrane. Jer, tekst književnog djela u sebi nosi svoj smisao. Mi ga promatramo dvostrano — kao njega samog i unutar šireg konteksta jer se »smisao tako pojavljuje tek u odnosima prema kontekstu, dapače kontekst u određenoj mjeri mijenja i idealno logičku strukturu, jer tek na temelju određenih aspekata ovaj ili onaj detalj, ova ili ona riječ ova ili ona rečenica dobivaju odlučujuće značenje.«²³⁾

Primijenimo li tu postavku na narodne pjesme u »Ribanju«, dolazimo do dva aspekta promatranja: narodne pjesme i njihova vrijednost unutar njih samih i njihova vrijednost u kontekstu cijelog djela.

Kao što sam već spomenuo da je djelo tek jedinka u okviru šireg konteksta, tako je i djelo svojevrsan kontekst koji stapa sve svoje disparitete u jednu cjelinu.

Nesumnjivo je da zabilježene narodne pjesme imaju vrijednost same po sebi; u tome se svi proučavatelji književnosti slažu. Pjesmi »Marko Kraljević i brat mu Andrijaš« priznaje se da je jedna od najboljih bugarštica, poetski najujednačenija. Izgrađenost ostalih pjesama možda nije tolika, ali i nije mnogo manja. Sve one nose u sebi unutrašnje značenje. U spomenutoj pjesmi dato je ono poantom kada ubijeni savjetuje ubojicu, gdje kao simbolika raste plemenitost koja je prerasla i kršćansku plemenitost: opraštanje bez kajanja.

Promotrivši te pjesme u kontekstu cijelog djela možemo primijetiti njihovu povezanost sa shvaćanjima i osjećajima autora, došavši tako do zaključka:

— da »Kraljević Marko i brat mu Andrijaš« odiše duhom toliko potrebnim tada u našim krajevima; opraštanjem bez kajanja i borbom što je tada bilo dio naše stvarnosti;

— da »Naš gospodar poljem jizdi« nosi u sebi ideju vjernosti slugе gospodaru što Hektorović toliko uzdiže;

»Prid njim sluga pisan poje,
na čast da mu je.«

(232)

— da »Kliče djevojka« donosi kliktaj želje za borbom i službom vjeri, koja, u vrijeme turske najezde, kad je Hrvatska bila »antemurale christianitatis«, bijaše značajna barem koliko i svijest o pripadnosti narodu;

— da »Vojvoda Radosav Siverinac« direktno daje osjećaje pisca u času kad napušta svoj Tvardalj, daje stihove rastanka direktno primjenljive na Hektorovića;

»Kada mi se Radosave vojevoda odiljaše
Od svojega grada divnoga Siverina,
Često mi se Radosav na Siverin obziraše
Tere to mi ovako belu gradu besijaše:
Ovo mi te ostavljam, beli grade Siverine,

moj divni grade.

Ne znam veće viju li te, ne znam veće

vidiš li me.«

(595—601)

— i da, konačno, sve ono zajedno u sebi nosi snažnu antimilitarističku notu i svijest o teškoćama u kojima se nalaze naši krajevi i naš narod.

Vrijedne same po sebi, pjesme podižu vrijednost cijelom Hektorovićevom djelu, ali, recipročno, i ono njima daje mnogo, one dobivaju sasvim novu dimenziju. Na taj se način ostvaruje čitav novi sustav značenja u odnosu djelo — dio. Snaga pjesama nije samo ostala netaknuta te utjecala na djelo nego je i sama po sebi kao dio šireg konteksta, jedne cjelovitosti, prerasla u nešto više.

U sličnom se odnosu prema djelu nalazi i zagonetka o čovjeku kojemu kuća bježi kroz prozore. Ona u sebi nosi opori humor, ali i hrabrost da se tragedija cijelog jednog naroda promatra na takav način.

Tvrđnja da su neki dijelovi »prigovaranja« knjiški i slabi ne može se pobiti, ali smatram da i unutar »prigovaranja« postoje odlomci koji su ipak vrlo živi i aktualni — koji su sastavni i nerazdvojni dio djela, koji pridonose njegovoj cjelovitosti i ne razbijaju, već naprotiv osnažuju jedinstvenost djela.

Pokušamo li cijelo djelo shvatiti na taj način, uvidjet ćemo da je i ono ipak tek djelić u jednom, mnogo širem kontekstu: u društvenoj sredini i uvjetima u kojoj je nastalo. Jer, veličina nekog pisca, prema Goldmanu, upravo je u tome što mu polazi za rukom da stvori jedan imaginarni svijet, čija struktura odgovara strukturi kojoj teži njegovo društvo u cjelini.²⁴⁾

U jednom društvenom periodu, dakle, okolina i jezik oblikuju autorovo djelo. Djelo je znači sastavni dio i proizvod jedne epohe, unutar koje se mora promatrati i preko koje je i povezano sa stvarnošću.

Društvena okvirnost Hektorovićeva djela donosi nam dva goruća problema onog doba: opću političku situaciju kod nas i socijalno-politički problem odnosa između pučana i plemstva. Pjesnik izrijeком nigdje ne iznosi suvremene političke prilike, ali su one ipak same po sebi razumljive u njegovu djelu. U prilog tome svjedoči i već spomenuta zagonetka. I dok je možda moguće bez historijskog osvrta promatrati jednu »Arkadiju« (kažem »možda«, jer za pravu tvrdnju treba proučiti Sannazzara pa onda reći), kod Hektorovićeve nam je idile to nemoguće; nju prije treba shvatiti kao težnju za idilom u njenom vremenu kad je i to bio jedan od načina borbe za očuvanje kakvog-takvog integriteta narodne svijesti.

Specifičnost, dakle, Hektorovićeva u pristupu i shvaćanju našeg naroda (putem prihvaćanja pučana kao mudrih ljudi, ali nipošto kao sebi ravnih) i u svijesti o izuzetnom položaju svog kraja (u težnji za idilom koje nema i uskoro neće biti) jest ono što obilježava to djelo kao jedinstveno i posebno u odnosu na djela talijanske književnosti i što ga uvrštava kao djelić u cjelokupnost naše humanističke književne tradicije.

Na čemu je izrasla ta Hektorovićeva svijest o posebnosti položaja našeg naroda? Ona je izrasla iz jednog specifičnog odnosa između kršćanstva i renesanse (nešto slično nalazimo i kod Marulića). Svijest o narodu — to je ono što povezuje te dvije tendencije. Kao čovjek renesanse Hektorović je svjestan narodne pjesme i mudrosti, a kao kršćanin izjednačuje vjeru s narodom; nešto sasvim normalno u vrijeme kad je vjera bila u stvari osnovni čimbenik u službi narodnog samoodržanja. Baš zato takvo kršćanstvo NIJE plod protureformacije (kao u Italiji), već je više izraz težnje naroda za opstankom. Nije potrebno suviše tražiti simboliku u pojedinim Hektorovićevim stihovima; dovoljno je pročitati nekoliko posljednjih stihova djela da bi bar približno shvatili piščevu svijest o pripadnosti određenom narodu:

*»Kojom ćeš živiti pun slavna imena,
Skončanja ne imiti do duga vrimena,
Dokle strana ova (der do togaj vika)
Bude štiti slova našeg jezika.«*

(1677—1680)

Mnogi kritičari navode da su ti stihovi u stvari ključ za pravilno tumačenje Hektorovićeva djela. Značenje ovog završetka u kontekstu »Ribanja« nije ni u kojem slučaju manje od npr. značenja panegirika Slobodi u kontekstu Gundulićeve »Dubravke«. Možda je čak i veće; u svakom je slučaju barem šire. Jer Gundulić slavi Dubrovnik, a Hektorović spominje »stranu ovu«. I jedan i drugi završetak svjedoči o visoko razvijenoj svijesti o pripadnosti jednom te istom narodu.

VI

Kao osnovnu komponentu Hektorovićeve djela neki kritičari, npr. Kolumbić, postavljaju demokratizam i humanizam, sklonost k filozofiranju i moraliziranju, te ljubav prema narodnoj pjesmi. Ali Kolumbić dalje nastavlja: »Hektorovićeve humanizam i demokratizam, njegovu sklonost k filozofiranju i moraliziranju, njegovu ljubav prema narodnoj pjesmi tretirala je nauka o književnosti uglavnom kao zasebna pitanja, pri čemu se nerijetko udaljavalo od problema samog pjesnika i njegova djela.«²⁵⁾

Djelo treba promatrati u cijelosti jer »radi se o cjelovitoj ličnosti koja ne samo što je određena vremenom u kojem živi nego se prema njemu i opredjeljuje i zauzima stav koji brani svim svojim djelom, a u prvom redu »Ribanjem i ribarskim prigovaranjem.«²⁶⁾

Cjepkanje djela je po pisca često imalo porazne rezultate i zato Čale i navodi da treba »umjesto parcijalnih analiza pokušati impostirati globalnu interpretaciju toga po mnogočemu važnog djela naše književne baštine.«²⁷⁾

Narodna svijest i jezik je, po mom mišljenju, ono u čemu treba tražiti porijeklo izvornosti djela, ono što udružuje sve mu proturječnosti. A ta svijest o izuzetnosti položaja svog naroda, u ono vrijeme mogla je izrasti samo u glavi jednog humanista.

Sve dimenzije i proturječja u djelu postoje i žive jedna uz drugu, prožimaju se i prerašćuju u jedinstvenost renesansnog fenomena shvaćanja. U tom času proturječja to više i nisu.

Kao formalne elemente jedinstvenosti djela, ono što donosi unutrašnju čvrstoću, naveo bih gotovo faktografski opis puta postavljen u okvire trajanja od tri dana i obraćanje Bartučeviću kojim kao okvirom započinje djelo, koje se provlači kroz njega, da bi njime i završilo.

Hektorović je svojim djelom pokušao mnogo; želio je iz niza detalja prirode i malih doživljaja stvoriti cjelovito djelo. I pored slabosti koje djelo u sebi nosi, i pored opasnosti od gubljenja u banalnostima (čemu se uspio odrvati), pokušaj nije propao. Ili, kako navodi Franičević: »Ribanje je ipak samo »pokušaj« da se u stihu što vjernije ispričaju događaji jednog uspjelog izleta od Starog grada do Brača i Šolte. Po tome je ono i originalno.«²⁸⁾ Ta originalnost, koju Hektorović nesumnjivo donosi, upravo je ono što ga uzdiže, što mu daje značenje i pored toga što su drugi možda pisali daleko izgrađenijim stihom. No, ti »drugi« često su tek sljedbenici, nikako toliko originalni. Zato je ta manjkavost upravo dobitak za Hektorovića. »Manje je više«, kaže Maroević.²⁹⁾

Ovaj izvorni pjesnik, koji je potakao mnoge polemike i sudove o sebi, dao je ipak nešto posebno, izuzetno. »Samo je Hektorovićevo »Ribanje« u našoj nauci o književnosti, ne bez razloga, nazvano najoriginalnijim, najsamoniklijim djelom.«³⁰⁾ Jer, »Petar Hektorović progovorio je na neoče-

kivan način, vlastitim glasom i drugačije nego ijedan njegov suvremenik. On je uzdigao do poezije svoju viziju ljudi i prirode sjedinjenu s njegovim intimnim mitom doma, starine, narodne i umjetne poezije, a njegov spjev, poput Tvardalja koji ga je trajno zaokupljao kao opsesija, kao kult stvaranja i čuvanja baštine, danas doživljujemo kao simbol našeg opstanka na onim žalima gdje se trebalo sačuvati i gdje je trebalo trajati usprkos nesklonoj povijesti.«³¹⁾

Da se, konačno, još jednom osvrnem na značenje stranih uzora u cjelokupnosti Hektorovićeve »Ribanja«, čime sam i započeo ovaj pokušaj interpretacije. Vjerujem da im značenje možemo naći tek u parcijalnom pristupu Hektorovićevom djelu. U pokušaju da se djelo klasificira, njihov je značaj zaista malen — možemo ga svesti tek na poticaj pri slikanju nekih motiva, strani su utjecaji samo nužna pomoć pri realiziranju jedne ideje, ali pomoć koja pri promatranju cjeline unmogome gubi značaj. Hektorovićeve značajnost leži upravo u tome što mu djelo stoji van svih tokova renesanse, u tome što se originalnošću i dubokom povezanošću s krajem izdvojio iz grupe ostalih naših tadašnjih pisaca, zasjenio ih i u časovima kad mu stih možda nije toliko dotjeran kao drugima. Tek, on je stvorio »Ribanje« koje je uvijek samo to i koje je vrlo problematično nazvati bilo kojim imenom neke književne vrste. Jer ono u sebi nosi elemente više vrsta, a opet ih nadmašuje i stvara cjelovitost, posebnu jedinstvenost u djelu koje se tek uvjetno, uz mnoga ograničenja, može nazvati nekako drugačije do »Ribanja i ribarsko prigovaranje.«

BILJEŠKE

1) F. Švelec, »Petar Hektorović u hrvatskoj književnosti«, Zbornik radova o Petru Hektoroviću«, str. 80, Zagreb, 1970.

2) Josip Torbarina, »Hektorovićevo Ribanje u kontekstu evropske književne tradicije«, spomenuti zbornik, str. 213.

3) Ibidem, str. 214.

4) Ibidem, str. 212.

5) Ibidem, str. 214.

6) Marin Franičević, »Poetika Petra Hektorovića«, spomenuti zbornik, str. 21.

7) Ibidem, str. 20.

8) Marin Franičević »Književnost jučer i danas«, str. 23. Zagreb, 1959.

9) Radoslav Katičić, »Književnost i jezik«, u knjizi »Uvod u književnost«, str. 193, Zagreb, 1969.

10) Ivan Katušić, »Štokavski i čakavski aspekt lirike Drage Ivaniševića«, »Čakavska rič« br. 2, Split, 1972, str. 14-15.

11) Ibidem, str. 24.

12) Marin Franičević, »Poetika Petra Hektorovića«, spom. zbornik, str. 19.

13) M. Franičević, »Književnost jučer i danas«, str. 33.

- ¹⁴⁾ Ibidem, str. 33.
- ¹⁵⁾ M. Franičević, »Književne interpretacije« Zgb. 1964, str. 170.
- ¹⁶⁾ Ibidem, str. 171.
- ¹⁷⁾ Ibidem, str. 172.
- ¹⁸⁾ M. Franičević, »Petar Hektorović«, u knjizi »Lucić — Hektorović«, »Pet stoljeća hrv. knjiž.«, knjiga 7, Zagreb, 1968, str. 157.
- ¹⁹⁾ Postoje navodi da se upravo tih godina sin Matije Ivanića trebao iskrcati na Hvaru da ponovo podigne bunu.
- ²⁰⁾ M. Fran. »Književnost jučer i danas«, str. 11.
- ²¹⁾ Kritičari su nekad zastupali tvrdnju da Hektorovića samo pisanje u stihovima odvaja od realizma XIX st.
- ²²⁾ T. Maroević, »Hektorovićeve 'baščina'«, spom. zbornik, str. 39.
- ²³⁾ M. Solar, »Parafraza i alegoreza«, »Tek«, Zgb. 1973, str. 62.
- ²⁴⁾ L. Goldmann, »Za sodiologiju romana«, Beograd 1967, str. 222.
- ²⁵⁾ N. Kolumbić, »Hektorovićevo »Ribanje« kao predmet književno-naučnih ispitivanja«, spom. zbornik, str. 126-127.
- ²⁶⁾ M. Fran. »Književne interpretacije«, str. 143.
- ²⁷⁾ F. Čale, »O jedinstvu nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju«, spom. zbornik, str. 99.
- ²⁸⁾ M. Franičević »Književne interpretacije«, str. 143.
- ²⁹⁾ T. Maroević, »Hektorovićeve baščina«, spom. zbornik, str. 36.
- ³⁰⁾ N. Kolumbić, »Hektorovićevo »Ribanje« kao predmet književno-naučnih ispitivanja«, spom. zbornik, str. 123.
- ³¹⁾ F. Čale, »O jedinstvu nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju«, spom. zbornik, str. 100.

LITERATURA

- Rafo Bogišić*: Pjesnička intima Petra Hektorovića, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Zagreb, 1970.
- Frano Čale*: O jedinstvu nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju«, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Zagreb, 1970.
- De Sanctis*: Povijest talijanske književnosti, Zagreb, 1955.
- Marin Franičević*: Književne interpretacije, Zagreb, 1964.
- Marin Franičević*: Književnost jučer i danas, Zagreb, 1959.
- Marin Franičević*: Petar Hektorović, Lucić — Hektorović, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 7, Zagreb, 1968.
- Marin Franičević*: Poetika Petra Hektorovića, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Zagreb, 1970.
- Radoslav Katičić*: »Književnost i jezik«, u knjizi »Uvod u književnost«, Zagreb, 1969.
- Ivan Katušić*: »Štokavski i čakavski aspekti lirike Drage Ivanševića«, »Čakavska rič« br. 2, Split, 1972.
- Nikica Kolumbić*: Hektorovićevo »Ribanje« kao predmet književnonaučnih ispitivanja, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Zagreb, 1970.
- Tonko Maroević*: Hektorovićeve »baščina«, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Zagreb, 1970.

Poetika humanizma i renesanse I, Beograd, 1963.

Franjo Švelcer: Petar Hektorović u hrvatskoj književnosti,
Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Zagreb, 1970.

Josip Torbarina: Hektorovićevo »Ribanje« u kontekstu evropske književne tradicije, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Zagreb, 1970.